

**HÜSEYN CAVID VƏ M.S.ORDUBADİ YARADICILIĞINDA QADIN
MƏSƏLƏSİ
(SÜDABƏ VƏ QƏTİBƏ OBRAZLARI ƏSASINDA)**

Qadın məsələsi cəmiyyətimizdə həmişə aktual mövzulardan biri olmuşdur. Ailədə və cəmiyyətdə qadına olan münasibət, qadın azadlığı, qadın hüquqsuzluğu istər Azərbaycan ədəbiyyatı, istərsə də dünya ədəbiyyatında şair və yazıçıları ən çox düşündürən mövzulardan olmuş və bu istiqamətdə çoxsaylı əsərlər qələmə alınmışdır.

XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri - H.Cavid və M.S.Ordubadi yaradıcılığı da bu cəhətdən diqqəti cəlb edir. Nadanlığın, fanatizmin qurbanı olan, döyülən, incidilən, pul ilə alınmış-satılan, bədbəxt, hüquqsuz Azərbaycan qadınının acı taleyi hər iki sənətkarı düşündürmüş, fərqli üslubda yazıb yaratmalarına baxmayaraq, xalqına olan tükənməz sevgi, onun tarixinə, mədəniyyətinə olan bağlılıq, dövrünün ən mühüm məsələlərinə, Vətənin ağır dərdlərinə əsl vətəndaş münasibəti və başqa cəhətlər hər iki sənətkarın yaradıcılığında oxşar mövzu və obrazlar silsiləsinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu baxımdan H.Cavidin “Səyavüş” faciəsindəki Südabə və M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanındakı Qətibə obrazları fikrimizi bir daha təsdiqləyir. Hər iki əsərdə Şərq tarixinə müraciət olunması, Şərq despotizminin kəskin tənqidi, saray mühitinin insan şəxsiyyətinin formalaşmasına göstərdiyi mənfi təsir, sadə, kənd həyatının bu mühitə qarşı qoyulması diqqət çəkən əsas məqamlardandır.

İnsan şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir edən cəhətlər sırasında mühit amilinin rolunun danılmaz olduğunu nəzər alsaq, hər iki qadın obrazının bu aspektdə təhlili daha məqsədəuyğundur. İlk növbədə “Səyavüş” faciəsindəki saray mühitinə nəzər yetirdikdə, xalq müdrikiyindən qidalanmış, kənddə böyümüş Səyavüşün ağsaçlı, kəndli qadınla söhbəti diqqəti cəlb edir:

Şən saraylar məğrur etməsin səni,
Düşün daim yoqsulların dərdini.
Uyma evlər yıqan kinli şahlara,
Acı! Köyüsləri yaqan ahlara (2, s. 122)!

Əsər boyu Səyavüş saray mühitinin qorxunc mənzərələri ilə qarşılaşır, əxlaqsızlıq yuvası olan sarayların iç üzünü görür və dəhşətə gəlir. Keykavusun saraydakı cariyələrə olan münasibəti, hətta digər saray əyanlarının da onun yolu ilə getməsi əsərdə cariyənin sözləri belə ifadə olunur:

Yeter, o həris bir canavar kibi
Hər gün parçalayıb durur bir qəlbi
Beş gün əvvəl, ah! O qanlı hökmdar
Bənimlə də etdi bu dürlü rəftar.
İsmətimi aldı ayaq altına,
Yalvardım, çıqmadı səsim bir yana (2, s. 136).

Saraylarda yaşanan bu acınacaqlı vəziyyət, qadınlara göstərilən alçaldıcı münasibət, şəxsiyyətlərinin təhqir olunması, haqq və ədalətin əsərin bir hissəsində pişxidmət tərəfindən “gülünc əfsanə” adlandırılması fikrimizi bir daha təsdiq edir:

Haqq və ədalətim?! O bir quş olsa
Şahın sarayında yapamaz yuva.
Haqq və ədalət!...Nə gülünc əfsanə!
Bu lafdan xoşlanır ancaq divanə.
Çocuqluq yetişir, gəl bir aqşam da,
Vaxtını xoş keçir bənim odamda.
Unutma ki, sənin kibi yüzlərcə,
İsmətlər pozulur burda hər gecə (2, s. 137-138).

Gördükləri qarşısında dəhşətə gələn Səyavüş "saray hakimiyətinin necə bir haqsızlıq və ədalətsizlik üzərində bərqərar olduğunu dərk edir" (6, s. 176):

Ah, nə qadar çirkin, vəhşi duyğular!...
Hiç yalan deyilmiş anamın sözü,
Başqa imiş sarayların iç üzü.
O da bu çirkəblər içində sönmüş,
Gənc yaşında ömür sərabə dönmüş.
Sarmış da hər yanı bayquşlar səsi,
İştə, gülünc faciələr səhnəsi (2, s. 139)!

Yalan, iftira, məzлумların acı fəryadı, qadınların göz yaşlarının səngimədiyi bu mühitin acı gerçəkliklərini M.S.Ordubadi də "Qılınc və qələm" romanında ustalıqla təsvir etmişdir. Romanda qadın şəxsiyyətinin alçaldılmasının nümunəsi kimi, onların qul kimi satılması, "hədiyyə" kimi zorla xəlifə saraylarına göndərilməsi, ancaq hökmdarlara, saray əhlinə xidmət psixologiyası ilə böyüdülməsi, bu məqsədlə çoxlu hərəmxanaların yaradılması saray mühitində qadına olan alçaldıcı münasibətin göstəricisi idi. Əsərin "Qadınlar və qızlar dünyası" hissəsində Fəxrəddinin Bağdadda olarkən getdiyi kənzilər və cariyələrin tərbiyəsi ilə məşğul olan və eyni zamanda onları satmaqla məşhur olan Fənhas müəssisəsi təsvir olunur ki, burada 7-8 mindən artıq müxtəlif ölkələrdən müharibə zamanı, yaxud pulla, vergi hesabına alınan müxtəlif yaşda olan qızlar tərbiyə olunur. Onlar az yaşda öz vətənlərindən ayrı salınır, müxtəlif məqsədlə saraylarda istifadə olunur, başqa ölkələrə satılırlar. Qadınlara göstərilən bu münasibət qarşısında dəhşətə gələn Fəxrəddin də Səyavüş kimi dərin düşüncələrə dalır və haqq və ədalətin yad olduğu bu mühitdən uzaqlaşmaq istəyir: "Xudavənda, gör biz necə bir əsrdə yaşayırıq ki, bədbəxt insanlar səadət dünyasına əsirliyin içərisində əzilə-əzilə aparılır" (8, s. 63).

İstər Südəbə, istərsə də Qətibə obrazlarının əsər boyu fəaliyyətlərinə nəzər yetirdikdə, onların təmiz, saf hisslərdən məhrum olmasını, çılğın ehtiraslar, heyvani hisslərlə yaşmalarını bir tərəfdən bu qadınların şəxsi uğursuzluqlarından doğan cəhətlər kimi səciyyələndiririk, digər tərəfdən saray mühitinin qadın şəxsiyyətinin formalaşmasına göstərdiyi mənfi təsirin nəticəsi kimi də dəyərləndiririk.

"Qılınc və qələm" də öz siyasi oyunları, hiylələri ilə bütün sarayı Qətibə idarə etdiyi kimi, "Səyavüş" faciəsində də "saray əhlini Keykavusdan çox Südəbə məşğul edir" (5, s. 192). Qətibənin Nizamiyə olan sevgisi və "bu sevgi baş tutmadıqda ondan dəhşətli intiqam almaq istəməsi və s. sevgi macaraları" (1, s. 326) eynilə Südəbənin Səyavüşə olan münasibətində özünü göstərir. Belə ki, əsərdə məkr və ehtiras timsalı olan Südəbə obrazı da Qətibə kimi "öz arzularına çatmadığı üçün Səyavüşü məhv etməyə çalışır, müxtəlif hiylələr işlədir, sui-qəsdlər hazırlayır" (3, s. 190). Əsərdə Südəbə öz məqsədini belə ifadə edir:

Bir diləyim varsa, onun visalı,
Gözlərimdə yalnız onun xəyalı.
Səyavüşün o dik, o məğrur başı
Əyilməz olursa sevgimə qarşı
Onu al qanlarda görmək istərim,
Saçlarından çələng örmək istərim (2, s. 174).

Südəbənin dilindən söylənən bu fikirlər eynilə Qətibənin Hüsəməddinlə söhbəti zamanı söylədiyi fikirlərlə üst-üstə düşür: "...indi o (Nizami-S.Ə.), mənim düşmənimdir. Mən ona öz Rənası ilə xoşbəxt yaşamağa imkan verməyəcəyəm. Hətta mümkün olarsa, onu məhv etdirib öldürəcəyəm. Lakin onun qəbrində oturub ölənə qədər ağlayacağam. Mən nə sevgimi, nə də təhqiri unudacağam" (7, s. 165). Hər iki qadın obrazının sevgilərində üzləşdikləri uğursuzluqlar onların hərəkətlərinə müəyyən mənada haqq qazandırsa da, lakin onlardakı kin və nifrətin, intiqam hissinin insani keyfiyyətlərinin yox olmasına, hətta cinayət törətməkdən belə çəkinmələrinə gətirib çıxarır. Südəbə sevgisində olduqca cəsarətli, onu etiraf etməkdən çəkinmir, hətta bu yolda ölümə belə getməyə hazırdır. Ancaq o, sevgisini düzgün qiymətləndirə bilmədiyi kimi, istədiyi həyata keçmədikdə qəddar, amansız birinə çevrilir. Saray mühitinə xas olan qəddarlıq, amansızlıq

Südəbənin qanına, canına, fikirlərinə hakim kəsilir, ziddiyyətli bir obraz kimi yadda qalır: "Südəbə təbiəti və xarakteri etibarilə başdan-ayağa ziq-zaqlı, əsrarlı və ziddiyyətli bir surətdir. Onun qəlbində, "daxili" dünyasında həyat sevincinə doğru boylanmış çəngün bir qadının alovlu ehtirası da yaşayır, soyuq, mərdimgiriz bir siyasətçinin müdhiş niyyətləri də. Onun varlığında təkəbbürünü hər növ istəkdən üstün tutan, məğrur, barışmaz bir insanın əqidə dönməzliyi də çırpınır, hiyləgər və xəyanətəkar bir xudbinin rəzil tədbirləri də... Həyat sevgisilə nifrət, ehtirasla qəzəb, kinlə xudbinlik, məğrurluqla gənclik həvəsi, gözəlliklə intiqam hərisliyi və siyasətçiliklə məkr birləşərək bu müəmmalı xilqəti- Südəbəni yaratmışdır!" (4, s. 138-139). Sadalanan bütün bu keyfiyyətlər Qətibə obrazı üçün də xarakterikdir. Qətibənin də saray mühitinin yetirməsi kimi bütün əsər boyu fəaliyyətinə nəzər yetirdikdə ona nifrət etməmək olmur. Sevgisinin Nizami tərəfindən rədd edilməsi ilə barışa bilməyən Qətibə həyata keçirdiyi siyasi oyunlar, bəd əməllərlə bir çoxlarının məhvinə səbəb olur. Qətibə Südəbədən də irəli gedərək hökmdarlıq ehtirası ilə dövlətin daxili və xarici siyasətinə qarışır, öz maraqları naminə ölkənin xarici düşmənlərin əlinə keçməsinə, ölkədə qarışıqlığın yaranmasına razı olur ki, bu da əsərdə öz dili ilə belə təqdim olunur: "Qızıl Arslan məni hansı işim üçün bağışlaya bilər? O məni dara çəkdirər, zindanlarda boğdurarsa, haqlıdır. Mən onun qardaşını öldürdüm, Eldəniz xanədanını məhv etdim, məmləkətin bu qədər fəlakətinə səbəb oldum. Nələr, nələr etmədim? Hazırda bütün Şərq ölkələrində məndən bədbəxt bir qadın ola bilərmi? O şair mənə nə etmişdi? Mən onun başına nə kimi fəlakətlər gətirmədim?! Mən onun bir dünyadan qiymətli olan kitabxanasını nə üçün yandırdım? Nə üçün mən Atabəyi məhv etdim? O da mənim ağılsız hərəkətlərim nəticəsində bu məmləkətin düşmənlərinə qoşuldu. Toğrul kimi sarıx, zəif, iradəsiz bir hökmdarı səfil və rəzil bir vəziyyətə salan mən olmadımı?!" (8, s. 239). Hər iki qadın obrazı istəklərini həyata keçirmək üçün müxtəlif vasitələrə əl atırlar. Südəbə hazırladığı məktubla Səyavüşün məhvinə səbəb olursa, Qətibənin tədbiri boşa çıxır və özünün zəhərli şərbəti içərək ölməsi ilə nəticələnir. Lakin Qətibənin Nizami və Fəxrəddinin simasında bütün Azərbaycan xalqına olan nifrəti, bu istiqamətdə həyata keçirdiyi siyasi oyunlar onun ölümündən sonra da öz təsir gücünü itirmir, dövlətin əsas dayaqlarını sarsıdır və sonda da düşmənlərin əlinə keçərək məhvinə səbəb olur.

Beləliklə, hər iki əsərdə qadının istər ailədə, istərsə də ictimai-siyasi məsələlərin həllində oynadığı rol məsələsinə dövrünün ən mühüm problemlərindən biri kimi yanaşılmış, mühitin qadın şəxsiyyətinin formalaşmasına göstərdiyi mənfi təsir, şəxsi uğursuzluqlardan doğan intiqam hissi, kin və nifrətin nələrə səbəb olacağı Südəbə və Qətibə obrazlarının simasında geniş şərh olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Axundlu Y. Məmməd Səid Ordubadi (həyatı, mühiti, yaradıcılığı). Bakı: Sabah, 1997, 352 s.
2. Cavid H. Əsərləri. Beş cild. IV cild. Bakı: Lider, 2005, 256 s.
3. Əfəndiyev T. Hüseyn Cavidin ideyalar aləmi. Bakı: Yazıçı, 1985, 206 s.
4. Əlioğlu M. Hüseyn Cavidin romantizmi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1975, 214 s.
5. Əliyev K. Hüseyn Cavid: həyatı və yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2008, 324 s.
6. Əsgərzadə L. Hüseyn Cavid və Şərq. Naxçıvan: Əcəmi, 2005, 208 s.
7. Ordubadi M.S. Qılınc və qələm. Birinci hissə. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 344 s.
8. Ordubadi M.S. Qılınc və qələm. İkinci hissə. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 416 s.

SUMMARY

In the article, a woman problem in the creativities of Javid and Ordubadi has been researched in term of Gatiba and Sudaba images; it was payed attention this issue as the actual subjects of the creativities of both artists. While being deprived of both woman images of pure senses, the living of them with animal feelings, intense passion was characterized as the rising features from their personal failures on one hand, on other hand it was assesed as the result of negative influence of palace environment on a forming of woman personality. In the article, in the background of incidents it was payed attention to causing graver crimes by experienced personal tragedies, failures, too.